

ଓଡ଼ିଶାରେ ଗନ୍ତାପର୍ବ ଓ ରାକ୍ଷୀପୂର୍ଣ୍ଣିମା

ଅଧ୍ୟାପିକା ସୁମିତ୍ରା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ

ଓଡ଼ିଶାକୁ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀ ବାୟୁର ଆଗମନ ଫଳରେ ଓଡ଼ିଶାବାସୀ ତପ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ନ୍ତି କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ । ସାଧାରଣତଃ କର୍ମଜଞ୍ଜାଳ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍କଳୀୟମାନେ ମହା-ଆଡ଼ମ୍ବର ଓ ମର୍ଯ୍ୟାଦାର ସହ ପାଳିଥାନ୍ତି ବହୁ ପର୍ବପର୍ବାଣି ଓ ଯାନିଯାତ୍ରା । ସେଥିପାଇଁ ଆମର ଏହି ଓଡ଼ିଶା ସଂସ୍କୃତି ସମୃଦ୍ଧ ରାଜ୍ୟ ଭାବେ ମହିମାମଣ୍ଡିତ । ଓଡ଼ିଶା ଏକ କୃଷି ପ୍ରଧାନ ରାଜ୍ୟ ହେତୁ ଏଠାରେ କୃଷିଭିତ୍ତିକ ବା କୃଷି ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପର୍ବପର୍ବାଣି ପାଳନ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ଦେବଦେବୀଙ୍କ ବିଷୟରେ ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ପରମ୍ପରାଗତ ଭାବେ ପର୍ବପର୍ବାଣି ମହାସମାରୋହରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଆମ ସଂସ୍କୃତିରେ ପ୍ରଚଳିତ ପର୍ବପର୍ବାଣି ଓ ଓଷାବ୍ରତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶ ତିଥି ଓ ବାରକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ହୋଇଥାଏ । ତିଥିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅମାବାସ୍ୟା, ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଏକାଦଶୀ, ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ପ୍ରଧାନ । ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅମାବାସ୍ୟା ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପର୍ବଦିନ । ଏହି ଅମାବାସ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ମହାଲୟା ଅମାବାସ୍ୟା, ଦୀପାବଳୀ ଅମାବାସ୍ୟା, ସପ୍ତପୁରୀ ଅମାବାସ୍ୟା, ଜାଗର ଅମାବାସ୍ୟା, ଚିତାଲାଗି ଅମାବାସ୍ୟା ପ୍ରଧାନ । ସେହିପରି ପୂର୍ଣ୍ଣିମା କଥା ବିଚାର କଲେ ପୌଷ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ବୈଶାଖ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଦେବସ୍ନାନ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଅଗିଲାଗି ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଦୋଳ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଲହୁ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଇତ୍ୟାଦି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ପବିତ୍ର ଦିନ ହୋଇଥିବାବେଳେ ଠିକ୍ ସେହିପରି ଏକ ପବିତ୍ର ଦିବସ ହେଉଛି ଗନ୍ତା ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବା ରାକ୍ଷୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା । ଉକ୍ତ ଦିବସଟି ତିନୋଟି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ସନାତନ ଧର୍ମରେ ପବିତ୍ରତା ବହନ କରିପାରିଛି । ପ୍ରଥମତଃ, ଗନ୍ତା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭଗ୍ନୀ ତା'ର ଭାଇକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ରାକ୍ଷୀ ପିନ୍ଧାଇଥାଏ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ଭଗବାନ ଶ୍ରୀବିଷ୍ଣୁଙ୍କ ଅଷ୍ଟମ ଅବତାର ଯାହାକି ଶ୍ରୀବଳରାମଙ୍କ ଜନ୍ମ ଦିବସ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ସେ ମାତା ରୋହିଣୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ କୃଷିର ଦେବତା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଅନ୍ତିମ କାରଣଟି ହେଉଛି ଶ୍ରୀବତ୍ସ ମାସର ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଦଶମୀଠାରୁ ଭାଦ୍ର ମାସର

କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ପ୍ରତିପଦା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ପବିତ୍ର ଝୁଲଣଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । କେବଳ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ବା ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ନୁହେଁ, ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳରେ ଏହା ପ୍ରଚଳିତ । ତେଣୁ ରାକ୍ଷୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଏହି ସମୟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ପଡୁଥିବାରୁ ସମ୍ଭବତଃ ଲୋକାଚାରରେ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ମାସର ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ମଧ୍ୟ ଝୁଲଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା କହିବା ସମୀଚୀନ ମନେହୁଏ ।

ସନାତନ ଧର୍ମରେ ରକ୍ଷାବନ୍ଧନ ଦିନ ଗୋପୂଜା ପ୍ରଚଳନ ଅଛି । ଏହି ଦିନ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଘରେ ଘରେ ଗାଈ, ବଳଦ ପ୍ରଭୃତି ପୂଜା ଅର୍ଚ୍ଚନା ହେବା ବିଧି ନିହିତ । ସମ୍ଭବତଃ ଏହି କାରଣରୁ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ଗନ୍ତା ପୂର୍ଣ୍ଣିମା କହିବା ଅସଙ୍ଗତ ନୁହେଁ ବରଂ ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ । ଗୋମାତାଙ୍କୁ କାହିଁକି ଗୋ-ଅଷ୍ଟମୀ ବା ଶୁକ୍ଳ ଅଷ୍ଟମୀ, ଫାଲ୍‌ଗୁନ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବା ଦୋଳ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବ୍ୟତୀତ ଶ୍ରୀବତ୍ସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବା ବଳଦେବ ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଜନ୍ମ ତିଥି ଦିନ ଗୋ-ପୂଜା ଓ ଉପାସନାର ବିଧି ପ୍ରଚଳିତ । ଏହି ଦିନ ଗାଈଗୋରୁମାନଙ୍କୁ ପୁଷ୍ପମାଳରେ ସଜ୍ଜିତ କରାଇ ତା'ର ମସ୍ତକରେ ସିନ୍ଦୂର ଚନ୍ଦନାଦି ଲଗାଇ ବିଭିନ୍ନ ଭୋଜ୍ୟ ପଦାର୍ଥମାନ ଖାଇବାକୁ ଦିଆଯାଏ । ଏହା ବିଶେଷତଃ ଗୋପାଳ ପରିବାରରେ ବିଧିମତ ଭାବେ ପାଳନ କରାଯାଏ । ବଳଦେବ ମଧ୍ୟ ଗୋପାଳ ଜାତିରେ ଜନ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଉତ୍କଳୀୟମାନେ କୃଷିର ଦେବତା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ତାଙ୍କର ଆୟୁଧ ମଧ୍ୟ ଲଙ୍ଗଳ ଓ ମୂଷଳ ରୂପେ ବୁଝ ହସ୍ତରେ ଶୋଭା ପାଇଥାଏ ।

ଶ୍ରୀବତ୍ସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଆମ ଜନସମାଜରେ ରାକ୍ଷୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବା ରକ୍ଷାବନ୍ଧନରେ ପବିତ୍ରମୟ ଦିବସ ଭାବେ ଅଧିକ ପରିଚିତ । ଆମ ସଂସ୍କୃତି ସମୃଦ୍ଧ ସମାଜ ସହିତ ରାକ୍ଷୀ ବନ୍ଧନ ପର୍ବ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ସାଧାରଣତଃ ରକ୍ଷାବନ୍ଧନ କହିଲେ ଭଉଣୀ ନିଜର ସୁରକ୍ଷା, ସୁଖଦୁଃଖ କାମନା ପୂର୍ବକ ଆଗାମୀ ସମୟ ପାଇଁ ରକ୍ଷାସୂତ୍ର ବାନ୍ଧିବା ଅର୍ଥରେ ସମୀଚୀନ । ଭଉଣୀ ଯଦି ଭାଇଠାରୁ ବଡ଼ ହୋଇଥାଏ, ତାହାହେଲେ ସାନଭାଇକୁ ରାକ୍ଷୀ ବାନ୍ଧି ଦେବା ପାଇଁ ତା'ର ଅନ୍ତରରେ ସ୍ନେହ, ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଆଶୀର୍ବାଦ, ମମତା ଓ ବାସ୍ତବ୍ୟ ପ୍ରେମ ଏମିତି ବି ନିଜର ଆତ୍ମାକୁ ଉତ୍ସର୍ଗ କରିଥାଏ । ଯଦି ଭଉଣୀଠାରୁ ଭାଇ ବଡ଼

ହୋଇଥାଏ ସେଠାରେ ଭାଇ ପାଇଁ ଭଗ୍ନୀର ଭକ୍ତି, ଭଦ୍ରତା ଓ ପୂଜ୍ୟ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ରକ୍ଷାବନ୍ଧନ ବେଳେ ସ୍ବସ୍ଥ ବାରି ହୋଇପଡ଼େ । ପ୍ରକୃତରେ ଏହି ରକ୍ଷାବନ୍ଧନ ଆଜୀବନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀ ମଧ୍ୟରେ ରକ୍ଷାକବଚ ସଦୃଶ ନବଚେତନା, ନବପ୍ରେରଣା ଓ ନବଜୀବନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଭାଇ ଓ ଭଉଣୀ ମଧ୍ୟରେ ରକ୍ଷାବନ୍ଧନ ସୁଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତିଭୂମି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥାଏ, କହିଲେ ଅସଙ୍ଗତ ହେବ ନାହିଁ । ରାକ୍ଷୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଆମ ସାଂସ୍କୃତିକ ପରମ୍ପରା ଓ ଐତିହ୍ୟକୁ ଗୌରବାମଣ୍ଡିତ କରିପାରିଛି ।

ପୂର୍ବକାଳରେ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ଏହି ଗନ୍ଧାପର୍ବରେ ଗନ୍ଧାଣ୍ଡିଆ ପ୍ରତିଯୋଗିତାପୂର୍ବକ ସୈନ୍ୟବାହିନୀରେ ଯୋଗ୍ୟ ବିବେଚିତ ବ୍ୟକ୍ତି ଯୋଗଦାନ କରୁଥିଲେ । ଗ୍ରାମ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷରେ ସରୁଠାରୁ ବଡ଼ ଗନ୍ଧାଣ୍ଡିଆ ଥାଏ ତାଙ୍କରି ପ୍ରାଙ୍ଗଣ ବା ସେହି ସ୍ଥାନରେ ଏହି ପ୍ରତିଯୋଗିତା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଯେଉଁ ସାହସୀ ପୁରୁଷ ଉକ୍ତ ଗନ୍ଧାଣ୍ଡିଆ ତେଜ ଅପରପାର୍ଶ୍ବକୁ ଯାଇପାରେ ସେହି ପୁରୁଷ ହିଁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ସୈନ୍ୟବାହିନୀରେ ଯୋଗ ଦେଇଥାଏ ନିଜ ଦେଶର ଜାତିର ସମ୍ମାନ ଟେକ ରଖିବା ପାଇଁ । ସେଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ରକ୍ଷା ପୂର୍ଣ୍ଣିମାକୁ ଗନ୍ଧାପର୍ବ ନାମରେ ନାମାଙ୍କିତ କରାଯାଇଛି ।

ଏହି ସମୟରେ ଓଡ଼ିଶାର ବୈଷବ ପୀଠମାନଙ୍କରେ ଝୁଲଣଯାତ୍ରା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରାୟତଃ ଶ୍ରୀଚୈତନ୍ୟ ମହାପ୍ରଭୁ ଓଡ଼ିଶାକୁ ୧୫୦୯/୧୫୧୦ରେ ଆଗମନ କରିବା ଫଳରେ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ପୂର୍ବାପେକ୍ଷା ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ପାଳିତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା ଏବଂ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ମହାସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହେଲା ମହାପ୍ରଭୁଙ୍କ ଝୁଲଣଯାତ୍ରା ଓ ଝୁଲଣ ଲାଗି ବେଶ କିନ୍ତୁ ଏହି ଯାତ୍ରାର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାରର ସମୟ ଐତିହାସିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗଜପତି ବୀର କିଶୋର (୧ମ) ଓ ଦ୍ବିତୀୟ ବିବ୍ୟସିଂହ ଦେବଙ୍କ ଶାସନ କାଳରେ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଧିକ ଯୁକ୍ତିସଂଗତ ।

ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରଥମେ ଏହି ଝୁଲଣ କୁଞ୍ଜ ଦେବସଭା ମଣ୍ଡପ ଉପରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଥିଲା । ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ଅଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ

ହେଉଥିବାରୁ ଏହା ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁକ୍ତିମଣ୍ଡପରେ ଝୁଲଣ କୁଞ୍ଜରେ ମଦନମୋହନ, ଶ୍ରୀଦେବୀ ଓ ଭୂଦେବୀ ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ ପୂର୍ବକ ଝୁଲଣ ଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଉଛି । ଯେଉଁ ୧୫ ଦିନ ଝୁଲଣ ଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ ସେହି ସମୟରେ ଶ୍ରୀଜୀଉମାନେ ପ୍ରତିଦିନ ବିଭିନ୍ନ ରଙ୍ଗ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରିଥାନ୍ତି । ଏସବୁ ବସ୍ତ୍ରବର୍ଣ୍ଣ ଉପରେ ବୀର ଅଧିପତିମାନଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ରହିଥିବାରୁ ଏ ବିଧି ଲଘନ କରାଯାଏ ନାହିଁ । ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ବ୍ୟତୀତ ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ରର ଅନେକ ମଠ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଝୁଲଣ କୁଞ୍ଜରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୁଗଳବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଝୁଲଣଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ କୁଞ୍ଜଦୋଳି କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଭକ୍ତମାନେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଓ ପ୍ରେମମୟୀ ଶ୍ରୀରାଧାଙ୍କୁ ଝୁଲାଇବା ବେଳେ କୁଞ୍ଜ ଦୋଳି ଗୀତ ଗାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ବିନୋଦିନୀ ସାହୁ : ଉତ୍କଳରେ ଗନ୍ଧାପର୍ବ ।
୨. ସୁଶାନ୍ତ କୁମାର ସ୍ବାଇଁ : ଦୈନିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ, ଅଗଷ୍ଟ ୨୨, ୨୦୦୨ ଏବଂ ରାକ୍ଷୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଓ ଝୁଲଣ ଯାତ୍ରା, ଦୈନିକ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷକ ।
୩. ଶ୍ରୀମତୀ ପ୍ରମିଳା ମିଶ୍ର : ଗନ୍ଧା ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଓଡ଼ିଶାର ପର୍ବପର୍ବାଣି ଓଷାବ୍ରତ ଯାନିଯାତ୍ରା, ଉତ୍କଳ ପାଠକ ସଂସଦ, ତୃତୀୟ ସଂସ୍କରଣ, ୧୯୯୪ ।
୪. ସତ୍ୟ ନାରାୟଣ ମହାପାତ୍ର : ଝୁଲଣ ଯାତ୍ରା, ଓଡ଼ିଶାର ପର୍ବପର୍ବାଣି ଓଷାବ୍ରତ ଯାନିଯାତ୍ରା - ଉତ୍କଳ ପାଠକ ସଂସଦ ।
୫. Festival of Orissa - Orissa Sahitya Academy, First Edition, December-1982.

ଇମର୍ତ୍ତା ଦେବୀ ମହିଳା ମହାବିଦ୍ୟାଳୟ
କଟକ-୨